

ՎԱԶԱԳԱՆ ԱՎԱԳՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐՅԱՆԸ ՓԱՆԱՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԶՈՒՊԱԿՆԻՈՔՈՒՄ՝

Պուրջանագիտության մուտքը որքան էլ, թվում է, համեմատաբար արգասավետ եղավ², սակայն բանաստեղծի ժառանգության արժեւորման առաջին լուրջ փորձը, ինչպես գիտենք, արեց երիտասարդ Արշակ Զոպանյանը՝ նրա մահվանից զրեթե քսան տարի անց՝ 1894 թ.³ Թիֆլիսում տպագրելով «Պետրոս Դուրեան. կենսագրական եւ քննադատական ուսումնասիրություն» աշխատությունը, որով, ըստ էության, սկիզբը դրվեց գրողի ստեղծագործության գիտական ուսումնասիրության, եւ միաժամանակ նշանավորվեց գրականագետի մուտքը գրականության պատմության ասպարեզ։ Հայտնի է նաեւ, որ կյանքի վերջին տարիներին Ա. Զոպանյանը վերամշակեց Դուրյանին նվիրված իր այս աշխատությունը՝ նախատեսելով այն լույս ընծայել 1951 թ.⁴ Բանաստեղծի ծննդյան 100-րդ տարեդարձի առթիվ⁵։ Սակայն զրքի «վերամշակված ու ճոխացած» տարբերակը լույս տեսավ միայն 1967 թ.⁶ անվանի գրականագետ Ալբերտ Շարուրյանի խմբագրությամբ, վերջաբանով եւ ծավալուն ծանոթագրություններով։ Մեծանուն պրոֆեսորը, որը դուրջանագիտության ասպարեզում համառ որոնումներն սկսել էր դեռ տարիներ առաջ՝ նպատակ ունենալով գրողի տաղերն ու նամակները մաքրել խորթ ու կողմնակի միջամտություններից, հայտնաբերել գրական ժառանգության անծանոթ էջերը, ստուգել կենսագրական ու ստեղծագործական հետաքրքրություն ու կարեւորություն ներկայացնող մեծաթիվ իրողություններ⁷, ոչ միայն պատրաս-

¹ Հոգվածը որպես զեկուցում ներկայացվել է Ալբերտ Շարուրյանի ծննդյան 90-ամյակին նվիրված գիտաժողովին։

² Տես, օրինակ, Ա. ՆԱԶԱՐԷԹԵԱՆ, Պետրոս Դուրեան, Իսթանպուլ, 1886, թ. 21, 22, 23, 24, էջ 337—338. ՀԲԱՆՏ, Զատական օրագիր, «Արեւելք», Կ. Պոլիս, 1889, թ. 1595. Բ. ԷՔՍԷՐՃԵԱՆ, Դուրեան քսան տարի առաջ, «Արեւելք», Կ. Պոլիս, 1892, թ. 2667. Մ. ՇԱՄՏԱՆՃԵԱՆ, Պետրոս Դուրեան (ուսումնասիրություն իր տաղերուն վրայ), «Արեւելք», Կ. Պոլիս, 1893, թ. 2730—2731։

³ Տես Ա. ԶՈՊԱՆՅԱՆ, Պետրոս Դուրյանի կյանքն ու գործը, Երեւան, 1967, էջ 221։ Այսուհետ այս զրքից արված քաղվածքների տեղը ցույց կտրվի բնագրում՝ փակագծերի մեջ նշելով հեղինակի ազգանվան սկզբնատառն ու էջահամարը։

⁴ Տես Ա. ՇԱՐՈՒՐՅԱՆ, Պետրոս Դուրյան. կյանքը եւ գործը, Երեւան, 1972, էջ 3։ Այսուհետ այս զրքից արված քաղվածքների տեղը ցույց կտրվի բնագրում՝ փակագծերի մեջ նշելով

տեց ու հրատարակեց Դուրյանի երկերի քննական ու ամբողջական ժողովածուն⁵, այլեւ հեղինակեց ծավալուն մի մենագրություն՝ նվիրված գրողի կյանքին ու գործին:

Զոպանյանից հետո, բազմաթիվ անդրադարձումներից բացի՝ հոգվածներ, հուշեր, զրույցներ, ուսումնասիրություններ, երբ արդեն գիտական շրջանառության մեջ էր նաեւ անվանի գրագետ Վահրամ Թերզիբաշյանի մենագրությունը⁶, որտեղ հեղինակը քննում է Դուրյանի գրեթե բոլոր գործերը՝ շեշտը դնելով մասնավորապես գրական առնչությունների, ազդեցությունների, մեթոդի վրա («Պետրոս Դուրյան», 1959 թ.), ձեռքի վրա էր Ս. Սարինյանի «Հայկական ոռոմանտիզմ» (1966 թ.) աշխատությունը⁷, որտեղ բանաստեղծի վաստակը ներկայացվում է տեսական ու պատմական լայն տարածության մեջ, թվում է՝ այլեւս ինչ նոր էական խոսք կարելի էր ասել Դուրյանի մասին: Իր ուսումնասիրությամբ դրսևորելով գրականագիտական համարձակություն՝ Ա. Շարուրյանն ապացուցեց, որ ասելու բան կա, եւ համոզեց, որ դեռ շատ սերունդների են հուզելու այս պատանի բանաստեղծի կյանքն ու գործը⁸:

Արդ, բանասիրական եւ գրականագիտական առումով ինչ նորություն է բերում Ա. Շարուրյանը, ինչով է լրացնում դուրյանագիտության արդեն հարուստ, շատ կողմերով արժեքավոր բնագավառը, մանավանդ երբ նրա գործը հանդիպադրում, համեմատում ենք նախորդների, այս դեպքում մասնավորապես Ա. Զոպանյանի հիշյալ աշխատության հետ: Իսկ ինչո՞ւ հենց Զոպանյանի. ոչ միայն այն պատճառով, որ երկու դուրյանագետների զուգակշռի շնորհիվ առավել ամբողջանում է գրողի ստեղծագործական դիմանկարը, այլ նաեւ նրանով, որ եթե, ըստ էության, Զոպանյանով է մեկնարկում, այսպես ասենք, իսկական դուրյանագիտությունը, ապա Շարուրյանով ամփոփվում է այն, եւ այդ տարածության վրա առավել տեսանելի են ընդգծվում դուրյանագիտության նվաճումներն ու այն ձեռքբերումները, որոնք ապահովել է Շարուրյանը:

հեղինակի ազգանվան սկզբնատառը եւ էջահամարը:

⁵ Պ. ԴՈՒՐՅԱՆ, Երկերի ժողովածու երկու հատորով, հտ. 1, Երեւան, 1971, հտ. 2, Երեւան, 1972:

⁶ Տէս Բ. ԷՔՍԷՐՃԵԱՆ, Ընդարձակ կենսագրութիւն բարեյիշատակ Պետրոս Դուրեանի, Կ. Պոլիս, 1893, 144 էջ:

⁷ Տէս Ս. ՍԱՐԻՆՅԱՆ, Հայկական ոռոմանտիզմ, Երեւան, 1966, 556 էջ:

⁸ Տէս Վ. ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ, Ա. Շարուրյան. Պետրոս Դուրյան. կյանքը եւ գործը, Երեւան, 1972, 360 էջ, ԼՉԳ, Երեւան, 1973, թ. 4, էջ 100:

Հենց սկզբից, խոսելով ուսումնասիրության նշանակության մասին, չենք կարող շրջանցել գրքի ներածականը, որտեղ Ա. Շարուրյանը, որքան էլ թող համեստորեն բնորոշի, թե համառոտակի՝ ակնարկի մակարդակում, ուրվագծում է դուրյանագիտության զարգացման ընդհանուր պատկերը, սակայն մինչև իրեն ստեղծված այն պատկառելի նյութը, որ հանգամանորեն մատուցում է գրականագետը՝ թեկուզ տալով հակիրճ բնութագրումներ, արդեն հաճելի զարմանք է պարգևում: Ընդամենը մի քանի էջում ուշագրավ եւ նուրբ դիտարկումներով ու գնահատականներով ներկայացվում են բանաստեղծի վերաբերյալ ստեղծված ոչ միայն ընդարձակ ու գիտական խոր աշխատությունները, այլև բանախոսությունների ոճով կամ առաջաբանների սահմանում, ընդհանուր գնահատանքի աստիճանով գրված փոքրածավալ գործերը (Շ, 3—20): Ակնառու է գրականագետի գիտական պահվածքը՝ չանտեսել, աչքաթող չանել շատ թե քիչ նշանակալից որեւէ նյութ, որեւէ գրվածք, որ երբեւէ շրջանառվել է մինչև իրեն: Ուշարժան է, որ Շարուրյանը խոսում է նաեւ Դուրյանին նվիրված այլ լեզուներով հոգվածների եւ ուսումնասիրությունների մասին, որոնց մի մասը, ի դեպ, նախորդներին մնացել էր անծանոթ (Շ, 20—27):

Բանասիրական տեսակետից ուսումնասիրողներին Դուրյանի կենսագրության տարբեր խնդիրների շարքում, թերեւս, ավելի շատ զբաղեցրել է գրողի ծննդյան տարեթվի հարցը: Շատերը՝ սակավ բացառությամբ, անվիճելիորեն ընդունել են Դուրյանի առաջին կենսագիր Բարսեղ Էքսերճյանի հանձնարարած թվականը՝ 1852-ը: Չոպանյանը, առանց վիճարկելու այս տվյալը, իր մենագրության մեջ ընդամենը փաստել է 1851 թվականը, եւ վերջ: Ա. Շարուրյանը, ընդունելով այս տվյալը, սակայն, վկայակոչում է բազմաթիվ անառարկելի սկզբնաղբյուրներ եւ արդեն հիմնավոր փաստերով ապացուցում, որ բանաստեղծն իսկապես ծնվել է 1851-ին (Շ, 226): Գրականագետն անում է եւ այլ ճշտումներ՝ ուղղելով այս կամ այն կենսագրի սխալները (Շ, 291-ի ծանոթագրություն 62):

Չոպանյանի եւ Շարուրյանի գրքերում, անշուշտ, Դուրյանի կյանքի վերաբերյալ նմանություններ շատ կան, ինչը որ շատ բնական է եւ հասկանալի, քանի որ երկուսն էլ մեծ մասամբ դիմել են միեւնույն աղբյուրներին, եթե չասենք՝ Շարուրյանի համար գլխավոր սկզբնաղբյուր եղել է հենց իր մեծ նախորդը: Սակայն Շարուրյանը չի բավարարվել կամ սահմանափակվել Չոպանյանի կամ նրա նախորդների ու հաջորդների կուտակած բանասիրական նյութով: Նա հանգամանորեն մանրահետեւ

է ժամանակի պարբերական մամուլը, օգտագործել նաեւ Զարենցի անվան գրականության եւ արվեստի թանգարանում պահվող բազմաթիվ արխիվային նյութեր՝ Դուրյանի կենսագրությունը լրացնելով նոր տեղեկություններով (Շ, 288-ի ծանոթագրություն 8, 289-ի ծանոթագրություն 29, 290-ի ծանոթագրություն 44, 293-ի ծանոթագրություն 109): Այդ առումով մի բացառիկ արժեք է ներկայացնում հատկապես բանաստեղծի կենսագրական մի ծանոթությունը՝ տպագրված 1869 թ. աշնանը Կ. Պոլսի «Օրագիր ծիլն Աւարայրույ» թերթում⁹, որը, ի դեպ, վերագրվում է հենց Դուրյանի գրչին (Շ, 61), եւ ըստ էության՝ գիտական շրջանառության է դրել Շարուրյանը:

Առանձին դեպքերում էլ բուն շարադրանքը չցանկանալով ավելորդաբանել բանասիրական բնույթի տարակարծություններով՝ սոսկ ծանոթագրությունների բաժնում գիտնականը վկայակոչում է այս կամ այն փաստը՝ հաճախ նաեւ ուրիշների կողմից պարզված, ինչպես, օրինակ, այն, որ Դուրյանը չէր կարող լինել Հ. Պարոնյանի «սիրական աշակերտներէն մին», ինչպես ներկայացրել էին Է. Էքսերճյանը, Է. Չոպանյանը (Զ, 19): Այդ թյուրիմացությունը, ինչպես հայտնի է, առաջին անգամ մատնանշել է Գառնիկ Ստեփանյանը¹⁰:

Շարուրյանն իր գրքում Դուրյանի կյանքի պատմությունը շարադրում է նույնքան հյուսիս լեզվով ու հետաքրքիր, որքան Չոպանյանը, թեեւ Հր. Թամրազյանի որակմամբ՝ թե՛ արեւմտահայ, թե՛ արեւելահայ քննադատության մեջ դժվար է նշել կենդանի շնչով գրված այնպիսի կենսագրության նմուշ, ինչպիսին Չոպանյանին է¹¹:

Ցանկանալով ներկայացնել Դուրյանի ստեղծագործության համակողմանի մի ուսումնասիրություն՝ ուշագրավ է, որ Շարուրյանը, ընդմիջարկելով բանաստեղծի կյանքի պատմությունը, անդրադառնում է նախ նրա հրապարակախոսական գործունեությանը: Ի դեպ, առաջինը մեզանում գիտական քննության առնելով Դուրյան-հրապարակախոսին վերաբերող էջերը¹² եւ հանգամանորեն անդրադառնալով մասնավորապես ականավոր հրապարակախոս, մանկավարժ, խմբագիր Կա-

⁹ Նույնը արտատպված տե՛ս Պ. ԴՈՒՐՅԱՆ, էջ 195–196:

¹⁰ Տե՛ս Գ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, Հակոբ Պարոնյան, Երեւան, 1964, էջ 28–29:

¹¹ Տե՛ս Հր. ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ, Հայ քննադատություն, գր. Գ., Երեւան, 1992, էջ 635:

¹² Տե՛ս Վ. ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ, Ա. Շարուրյան. Պետրոս Դուրյան. կյանքը եւ գործը, Երեւան, 1972, 360 էջ, ԼՀԳ, Երեւան, 1973, թ. 4, էջ 102:

րապետ Փանոսյանի դեմ մղած բանավեճին՝ դուրյանագետը ոչ միայն հայտնի է դարձնում «պատանի հանճարի» քաղաքացիական կենսագրության անհայտ դրվագները, այլև հարստացնում եւ լրացնում է մեր պատկերացումները նրա աշխարհայացքի մասին՝ իր վերլուծությունները զուգահեռելով այդ շրջանի պատմական դեպքերի մեկնաբանությամբ: Այլ բան, որ այդ անդրադարձները երբեմն շարադրանքում զգալի տեղ են զբաղեցնում եւ, մեր կարծիքով, խճողված են մեջբերումներով (Շ, 75–86):

Դալով թատերագիր Դուրյանին՝ Շարուրյանն այս անգամ դարձյալ, որքան էլ թեեւ հարեւանցի, բանասիրական դիտարկումների մեկնարկով նախ առաջարկում է պարզել, թե «Վարդ եւ Շուշան» եւ «Տարագիր ի Սիւպերիա» գործերից որն է առաջինը գրվել, եւ մի շարք փաստարկներով երախայրիքը համարում է «Վարդ եւ Շուշան»-ը: Թերեւս այն պատճառով, որ հիշյալ թատերգությունները՝ որպես սկսնակի անփորձության արտադրանք, գեղարվեստականությամբ չեն փայլում եւ շատ էլ նյութ չեն տալիս վերլուծողին, գրականագետ Շարուրյանի խոսքն էլ դարձել է մի տեսակ զուսպ եւ ավելի շատ առել բանասիրական դիտարկումների բովանդակություն. մասնավորապես՝ ինչ ստեղծագործություններից կարող էր ազդվել երիտասարդ թատերագիրը: Եթե Ա. Չոպանյանը, ուրիշները, օրինակ, «Վարդ եւ Շուշան»-ի կապակցությամբ ընդամենը հպանցիկ արձանագրել էին, թե վերջինս գրված է եւրոպական մեղոդրամների ազդեցությամբ, ապա Շարուրյանը հանգամանորեն, լուրջ փաստարկումներով ցույց է տալիս այն գործերը, որոնք կարող էին ազդակ դառնալ Դուրյանի համար: Այստեղ, ի դեպ, դրսևորվում է Շարուրյանի գրականագիտական խառնվածքի կողմերից մեկը. չառաջնորդվել սոսկ արտաքին, երբեմն գուցե պատահական նմանություններով եւ տեղ թողնել վիճարկումների համար (Շ, 113):

Այնուհետեւ հիշյալ գործերը՝ որպես թատերական երկեր, որքան էլ թեեւ որակվում են թույլ, սակայն գրականագետը չի շրջանցում նրանց առավելությունները՝ մասնավորապես «Վարդ եւ Շուշան»-ի կապակցությամբ ընդգծելով նրա տեսանելի արժանիքները՝ խոսքի հուզական հագեցվածությունը, բնության քնարական ընկալումը, սիրո իսկական պաշտամունքը. հատկանիշներ, որոնք, իսկապես հազվագյուտ էին ժամանակի հայ թատերգության մեջ եւ, ի դեպ, արդեն նկատված Չոպանյանի կողմից (Չ, 104–106):

Իսկ Չոպանյանին անծանոթ մնացած «Տարագիր ի Սիպերիա» ողբերգության¹³ հանգամանակից վերլուծությանմբ Շարուրյանը հասնում է այն համոզիչ եզրակացությանը, որ Մ. Նալբանդյանի կերպարը գաղափարական նշանակակից ազդեցություն է ունեցել Դուրյանի հասարակական-քաղաքական պատկերացումների վրա:

Հետագա շարադրանքում գրականագետը հիմնավորում է Դուրյան թատերագրի անցումը սիրային թատերգությունից պատմական թեմատիկային՝ դա համարելով գրողի աշխարհայացքի հասունացման արտահայտություն եւ բանասիրական ճշգրտումներով պարզում Դուրյանի հեղինակած թատերախաղերի, մասնավորապես պատմական ողբերգությունների թիվը, որն ամենեւին էլ հեշտ բան չէր:

Ինչ խոսք, Դուրյանի թատերախաղերն իրենց գաղափարական-գեղարվեստական առանձնահատկություններով ժամանակի հայ վիպապաշտական (ռոմանտիկական) թատերգության ամենաբարձր արտահայտություններն էին, որ արդեն փաստել էր Ա. Չոպանյանը (Զ, 101), եւ հաստատում է Շարուրյանը (Շ, 166): Սակայն եթե Չոպանյանն ավելի շատ հարեւանցի վերլուծություններով է բավարարվել՝ լույսայն շրջանցելով մասնավորապես պատմական ողբերգություններին առնչվող բազմաթիվ հարցեր՝ փոխարենն իր խոսքը հավելելով բնագրային առատ քաղվածքներով, ապա Շարուրյանը Դուրյանի թատերգության քննությունը կատարում է արեւմտահայ թատրոնի եւ հասարակական-քաղաքական կյանքի հետ ունեցած առնչությունների շրջանակում, ընդգծում դրանցում՝ մասնավորապես «Անկումն Արշակունի հարստութեան...» թատերգության մեջ, արդիական հասարակական հարցերի արծարծումը, քննում գրաքննադատության ճիշտ ու սխալ գնահատականները, ընդառաջ գալիս կամ հակառակվում նաեւ Չոպանյանի՝ առանձին հարցերի կապակցությամբ արված դիտարկումներին՝ տալով համոզիչ փաստարկումներ ու գիտական հիմնավորումներ: Օրինակ՝ եթե Չոպանյանը Հանկթիմուրի կերպարը «Սեւ հողեր կամ յետին գիշեր Արարատեան»-ում համարում է խիստ գերազնահատված, մի տեսակ հեզնանքով քննադատում Դուրյանին «փիլիսոփայ», «գրագիտութեան համալսարանէ վկայական առած» կերպար ստեղծելու համար (Զ, 110), Շարուրյանն այդ ամե-

¹³ Այն հայտնաբերվել է 1959 թ. եւ տպագրվել 1961-ին. տե՛ս «Պետրոս Դուրեանի նորայայտ թատերգութիւնը. «Տարագիր ի Սիպերիա»», «Սփիւռք», 1961, թ. 49–51, էջ 4–7:

նը նախ բացատրում է վիպապաշտական (ռոմանտիկական) արվեստի առանձնահատկություններով եւ ապա չի բացառում նաեւ հնարավոր հանգամանքը, որ պատանի թատերագիրը կարող էր աչքի տակ ունենալ պատմական-ավանդական այն կարծիքները, որոնց համաձայն՝ բռնակալին խորթ չեն եղել ազնիվ հակումները (Շ, 124–125)։

Իսկ, օրինակ, եթե Չոպանյանը ժամանակին ամենից բարձր էր գնահատել «Արտաշէս Աշխարհակալ»-ը՝ համոզված, որ «ամբողջութեան մէջ շէքսպիրեան մեծ հով մը որ կ'ուռցնէ այդ գործը», իսկ ավելի ուշ Դուրյանին նվիրված մենագրության մեջ վերանայելով իր կարծիքը՝ իրավացիորեն գտել, որ միայն առանձին հատվածներ են իսկապես հաջողված (Չ, 117), Շարուրյանն ընդառաջում է դուրյանագետի այս վերջին տեսակետին, եւ ինքն էլ վկայակոչում նրա գնահատականները (Չ, 133)։

Իսկ «Անկումն Արշակունի հարստութեան...» թատերգության կապակցությամբ եթե Ա. Չոպանյանն առավելապես նկատել էր տվել թատերախաղի գեղարվեստական ուժեղ կողմերը՝ նրանցում հայտնաբերելով «գեղեցիկ», «հյուկոյական շունչով մը բաբախուն», «յեղափոխական հիւկոյաշունչ բոցով մը վառ» տեսարաններ, «տռամաթիքական խօսակցութիւններ» (Չ, 140–154), ապա Շարուրյանը, որ նույնպես «գլուտեր» է գտնում նրանում, գերազանցաբար, սակայն, ընդգծում է այդ գործի սոցիալական բովանդակությունը. ««Անկումն...»-ը ըստ էության պատմա-սոցիալական ողբերգություն է,— գրում է նա,— եւ որպես այդպիսին միակն է մեր թատերգության մեջ։ Դուրյանը հայ առաջին գրողն է, որ պատմական անցյալը վերարտադրելիս կարողացավ տեսնել ու ցույց տալ «ազնվականության» եւ ժողովրդի շահերի հակադրությունը, արտահայտել վերջինիս բողոքն ու ատելությունը թագավորների եւ նախարարների նկատմամբ։ Դա նրա գրական-պատմական մեծագույն ծառայություններից մեկն է» (Շ, 135–136)։ Խոստովանենք՝ շատ կտրուկ է։ Թերեւս ինքը՝ անվանի գրականագետը նույնպես, կռահելով իր խոսքի շեշտակիությունը, գրսեւորում է որոշակի վերապահություն՝ խոստովանելով, որ «մինչեւ Դուրյանը հայ պատմական առանձին թատերախաղերում սոցիալական որոշ տրամադրություններ գրսեւորվել են», եւ բերում է օրինակներ (Շ, 136)։

Շարուրյանի գրքի այս՝ «Թատերգություն» գլխում մի առանձին արժեք են ներկայացնում բանասիրական համառ հետախուզումների շնորհիվ հայտնաբերված պատմական բնույթի այն տեղեկություններն ու

տվյալները, որ գրականագետը տալիս է ողբերգությունների վերաբերյալ, փաստերը համադրելով Դուրյանի պատկերածին՝ պարզում, թե հեղինակը որքանով է հավատարիմ մնացել սկզբնաղբյուրներին, որքանով շեղվել եւ ինչու: Համառ պրպտումներով նա հայտնաբերում է Դուրյանի՝ տարբեր պատմիչներից (Մովսես Խորենացի, Արիստակես Լաստիվերցի, Մատթեոս Ուռհայեցի, Թովմա Մեծոփեցի) առած տողերն ու արտահայտությունները, սկզբնաղբյուրներով պարզում անուններ ու տեղանուններ, օրինակ՝ այն, որ Սեւ հողերը ոչ թե պատկերավոր արտահայտություն է, այլ պատմական տեղանուն, որ գիտնականը գտել է Միքայել Զամչյանի Պատմության մեջ (Շ, 121–122): Իսկ անգամ եթե ինչ-որ բան Դուրյանի թատերգություններում պատմականության տեսակետից կարող է չգոհացնել, Շարուրյանը դա բացատրում է հեղինակի ստեղծագործական խառնվածքով, իրականության եւ պատմության անհատական (սուբյեկտիվ) ընկալման ու մեկնաբանության ինքնատիպությամբ: Սրանով հանդերձ, սակայն, գրականագետը գտնում է, որ Դուրյանն իր ողբերգություններում չի դրսևորել քմահաճություն, ստեղծագործական իր երեւակայությունը մականծել է աղբյուրներում եղած վկայումներից: Այս հանգամանքը Շարուրյանը համարում է Դուրյանի ողբերգությունների տարբերակիչ առանձնահատկություններից (Շ, 130):

Ինչպես Զոպանյանը, Շարուրյանը եւս Դուրյանի թատերգությունների առիթով նկատում է, որ նրանցում հեղինակը շարունակ պաշտպանել է ավանդական այն սխալ համոզմունքը, թե իբր հայ ժողովրդի դարավոր դժբախտությունների պատճառը եղել են անմիաբանությունն ու դավաճանությունը (հմտ.՝ Զ, 134 եւ Շ, 126): Անշուշտ, կարելի է վիճարկել այդ հայեցակետը¹⁴, սակայն այստեղ մեզ համար կարեւորն այն է, որ երկու դուրյանագետների գնահատականները համընկնում են:

Ըստ էության՝ նրանց կարծիքները գրեթե նույնանում կամ մոտենում են նաեւ «Թատրոն կամ Թշուառներ» թատերախաղի կապակցությամբ: Շարուրյանի վերլուծությունը, անշուշտ, ավելի խորն է, թարմ, գրական տարբեր հարցերի քննության առումով՝ շոշափելի, գրականագիտական ուշագրավ դիտարկումներով եւ հետաքրքրական դիտողություններով: Նա եւս Զոպանյանի պես գտնում է, որ այս թատերախաղում Դուրյանը

¹⁴ Ի դեպ, Պ. Դուրյանի այդ պատմահայեցողությանն այլ նշանակություն է տալիս Ալ. Զաքարյանը՝ առարկելով Ա. Շարուրյանի տեսակետին. տե՛ս Բանասերի բարեխղճությամբ, «Սովետական գրականություն», Երեւան, 1973, թ. 11, էջ 144:

շարունակում է մնալ վիպապաշտ՝ ուռմանտիկ (Շ, 159), (հմմտ.՝ «Թատրոն կամ թշուառներ հեռու է զուտ իրապաշտ գործ մ'ըլլալէ, ինչքան ալ որ նիւթը, ինչպէս կգրէ Դուրեան իր յառաջաբանին մէջ, մեծ մասամբ իրական կեանքէ առնուած ըլլայ... Իրական կեանքէ քաղուած այդ նիւթը, քնարերգակ բանաստեղծի իր խառնուածքին մէջէն անցնելով, ուռմանթիկ թատերգութեան շունչովը տոգորուիլով, նորէն, իր ստուարագոյն մասին մէջ, երեւակայական, երազային հանգամանք մը ստացած է» (Չ, 149)) եւ մերձենում նախորդի այն գնահատականին, որ «...ան («Թատրոն կամ Թշուառներ»-ը.— Վ. Ա.) նոր շրջան մը կը սկսի հայ թատերգութեան համար: Այս խաղը դարագլուխ մը կը բանայ մեր գրականութեան մէջ, իրապաշտ թատրոնի դարագլուխ» (Չ, 145, հմմտ.՝ «Դուրյանը հայ ուռմանտիկ թատերգութեան կարկառուն ներկայացուցիչն էր, իսկ «Թատրոն կամ Թշվառներ» դրաման կոչված էր դարագլուխ բացելու արեւմտահայ իրականութեան մեջ» (Շ, 10), «Այդ «ժամանակակից թատերախաղ»-ը երեւույթ էր արեւմտահայ թատերգութեան մեջ եւ կարող էր հիրավի հեղաբեկիչ դեր խաղալ, եթե վերահաս իրադարձությունները, Թուրքիայում թանձրացող քաղաքական ռեակցիան, չխափանեին հայ թատրոնն ու չխաթարեին թատերգութեան զարգացումը» (Շ, 166):

Այստեղ՝ իր տեղում, ասես սպասելի էր, որ Շարուրյանը կքննարկի դրամայի մեթոդի խնդիրը՝ իրապաշտական է, ինչպես համոզված էր Չոպանյանը, թե՛ ոչ: Սակայն նա, կարծեք, շրջանցում է այս հարցը՝ թերեւս ընթերցողի հետաքրքրությունն արդեն բավարարած գտնելով իր աշխատության ներածական մասում կատարած դիտարկմամբ եւ Ս. Սարինյանին արված հղմամբ: «Պետք է ասել,— գրում նա,— որ գրականագիտության մեջ Դուրյանի ուռմանտիզմի հարցում գոյություն է ունեցել որոշակի շփոթ, իսկ «Թատրոն կամ Թշվառներ» դրաման, Չոպանյանից սկսած, դիտվել է որպես ռեալիստական երկ: Ս. Սարինյանը վերջնականապես հասկնալով ու մտցնում այս խնդրում եւ հավաստում, որ գրողն աշխարհայացքի խառնվածքով, ստեղծագործական մտածողությամբ ու արվեստով եղել ու մնացել է ուռմանտիկ» (Շ, 20): Խոսքի տրամաբանությունը պարզ հուշում է, որ Շարուրյանը համակարծիք է Սարինյանի տեսակետին, որն արդեն ինքնուրույնաբար, սակայն մի տեսակ զգուշավորությամբ հաստատում է նաեւ ինքը «Թատերգակը» գլխի վերջում. ««Թատրոն կամ Թշվառներ»-ի առաջաբանը վկայում է,— գրում է նա,— որ Դուրյանը լի էր թատերգության «գրական արհեստը» կատարելագործե-

լու ցանկությունը: Դրա համար նա ուներ ե՛ւ տաղանդ, ե՛ւ համարձակություն: Հնարավոր է, որ ժամանակի ընթացքում Դուրյան-թատերգակը կստեղծեր արդեն ռեալիստական երկեր..., եթե նրա կյանքն այնքան վաղաժամ չվերջակետվեր» (Շ, 166):

Հասնելով «Պետրոս Դուրեանի գործին ամենէն մեծարժէք մասին»՝ բանաստեղծությանը, Շարուրյանը, նախ բանասիրական քննարկումներով, հաճախ վկայակոչելով Չոպանյանին եւ երբեմն նաեւ վերապահություն մոտենալով նրա առանձին դիտարկումներին, կազմում է գրողի քերթվածների ժամանակագրական տախտակը եւ նրա բանաստեղծությունը վերլուծում ըստ թեմաների, որքան էլ թեեւ կար կարծիք, թե նրա «քնարերգությունը չի կարելի մասնատել տարբեր թեմաների, որովհետեւ դա ամբողջական հոգու մի իսկական պոռթկում էր, որը պարզում է մեր առաջ ընդհանուրի ցավերով տառապող, հոգսերով ու որոնումներով, հայրենասիրական երազներով ու կյանքի տենչերով լի բանաստեղծի տրագիկական կերպարանքը»¹⁵:

Եթե Դուրյանի բանաստեղծությունների առնչությամբ Չոպանյանն առավել էական տեղ՝ համապատասխան գլխի համարյա կեսը, հատկացրել է դրանց մի մասի «սրբախիղժ «սրբագրութիւններ»»-ի, «Ֆելեկեանական շարափոխութեանց», «աւերածութիւնների», այլ կերպ ասած՝ աղավաղումների, անճշտությունների, տպագրական վրիպակների եւ սխալագրումների բարեխիղճ շտկմանը կամ մաքրմանը, նաեւ հեղինակային տարընթերցվածքների ու սրբագրումների համեմատությանն ու քննությանը՝ չհետապնդելով առանձին տաղերը վերլուծելու նպատակ, շատերին էլ կարեւորություն չընծայելով, ապա Շարուրյանը շեշտը գլխավորապես դրել է այդ քերթվածների գրականագիտական, գեղագիտական մեկնաբանությունների վրա:

Քանի որ դժվար է մեկ առ մեկ անդրադառնալ գիտնականի՝ Դուրյանի բանաստեղծություններին տված բոլոր վերլուծություններին, ընդհանրական հակիրճ խոսքով միայն նկատենք, որ Շարուրյանը, ընթանալով գրողի ստեղծագործական ուղիով, առանձին-առանձին գնահատում, մեկնում է բանաստեղծի գրեթե բոլոր քերթվածները, հուզվում ու տանջվում նրա հետ, հանգամանք, որ գիրքը դարձնում է ջերմ ու կենսալի, շարժուն ու ազդու: Հոգեբանորեն դժվարալույծ, երբեմն հեղինակային

¹⁵ Ս. ԱՂԱԲԱՐՅԱՆ, Պատանի հանճարը, «Ավանգարդ», 1957, թ. 16:

բազմանշանակ ստեղծագործություններն առնում են համապարփակ ու հաջող ուսումնասիրություն: Գիտական խորունկ ներթափանցումներով են մեկնաբանված «Իցիլ թէ»-ն, «Կոկոն-ծաղիկք կոյսին-ը», «Սիրելն» ու «Դրժելը», «Թրքուհին», «Ինչ կ'ըսեն»-ը, «Հեծեծմո՛նք»-ը եւ մյուսները: Զգում ես, որ գրականագետը նյութին դիմել է իր ներքին ասելիքի պահանջով՝ իրեն ազատ տեսնելով վաղուց արդեն տարածում գտած գնահատականների, մտքերի, դրույթների միջավայրում: Մեր միջնադարյան եւ ժամանակակից բանաստեղծների, մասնավորապես նրանց սիրո տաղերի հետ համեմատություններն առավել տեսանելի են դարձնում Դուրյանի սիրեգությունը բնորոշ առանձնահատկությունները (Շ, 194—196): Աշխատության մեջ հետաքրքիր են նաեւ արեւմտաեւրոպական հեղինակների հետ Դուրյանի ստեղծագործության առնչակցությանը վերաբերող դիտարկումները:

Բացահայտվում են բանաստեղծությունների անձնական խորախորունկ նորանոր շերտեր, փնտրվում են պատանի գրողի հոգեբանական, կենսական ապրումների ակունքները, եւ լրացուցիչ անգամ համոզվում ես, որ քնարական այդ գործերում ստեղծագործաբար բեկված են հերոսի ապրված բազմանշանակ տրամադրություններն ու տպավորությունները: Սակայն, եթե, օրինակ, անձնական-կենսագրական հայեցակետով է քննվում «Լճակ»-ը, ապա «Տրտունջ»-ը՝ Հր. Թամրազյանի պատկերավոր բնութագրմամբ՝ «այդ մշտադալար եւ խորհրդավոր գեղեցկությունը»¹⁶, համարվում է բանաստեղծի օրինաչափ աշխարհայացքի բնականոն ու տրամաբանական արտահայտություն (Շ, 224), որտեղ գործ չունի անձնական ողբերգությունը: Հակադրվելով Շարուրյանի այս դատողությանը՝ Հր. Թամրազյանն ափսոսանքով գտնում է, որ դուրյանագետը «հեռացել է ճշմարտության ուղուց, քանի որ անտեսել է գլխավորը ստեղծագործական տարերքի մեջ, մեծ բանաստեղծության անհատական-հոգեբանական ակունքները, տառապանքի եւ սիրո լիցքերը»¹⁷: Թեեւ ցանկացած վերլուծություն դեռ բացարձակ պայման չէ, սակայն այստեղ, թերեւս, չի կարելի չհամաձայնել անվանի գրականագետի հետ. հանգամանորեն, օգտվելով նաեւ Շարուրյանի բերած փաստերից՝ նա ներկայացնում է բանաստեղծության ստեղծագործական պատմությունն ու ակունքները եւ ապացու-

¹⁶ Հր. ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ, *Բանաստեղծության հազարամյա խորհուրդը*, Երեւան, 1986, էջ 48:

¹⁷ Անդ, էջ 53—54. Հր. ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ, *Հայ քնարերգուներ*, գք. Ա., Երեւան, 1996, էջ 40:

ցում, որ «Տրտունջը»-ի գաղափարական խորհուրդը՝ կենսասիրությունը, առանձնահատուկ ուժ է ստացել՝ «հենվելով հոգեկան հրաբուխի, անհատական ցավի, թարմ վերքի, քնարական ապրումների վրա»¹⁸:

Զարմանալիորեն Շարուրյանի գրքից դուրս է մնացել «Զղջում»-ի վերլուծությունը. ընդամենը մի քանի տող (Շ, 234): Կարծում ենք՝ արժեք առանձին վերլուծության նյութ դարձնել նաեւ Դուրյանի նամակները՝ «որպես բանաստեղծական-հոգեբանական երեւույթներ»¹⁹, եւ չբավարարվել սոսկ մասնակի անդրադարձումներով, քանի որ դրանք, լինելով բանաստեղծի հոգու անկեղծ պատմությունը, դուրս են գործառական արձակի պարզ շարադրանքից եւ ունեն առավել քնարական շունչ ու եղերական հնչեղություն²⁰: Համոզված ենք՝ դրանից աշխատությունը կշահեր եւ կլիներ առավել ամբողջական:

Գրականագիտական վերլուծությունների շղթայում մի առանձին քննության նյութ է, Զուպանյանի խոսքով ասած, «որոշ գիտնալ, թե որ աստիճան եւ ինչ ուղղությամբ զարգացած էր իր (Պ. Դուրյանի.— Վ. Ա.) միտքը, գրական ինչ դաստիարակություն ուներ» (Զ, 168): Ու եթե անվանի գրականագետը, իրավացիորեն մերժելով շատերի կարծիքը, թե Դուրյանը «տգետ էր», կամ ավելի մեղմ որակմամբ՝ «քիչ բան կարդացած, գրական արվեստին քիչ ծանոթ» (Զ, 168), ապա Շարուրյանն այս հարցում դառնում է ավելի սկզբունքային եւ համոզիչ փաստարկներով ցույց տալիս, որ բանաստեղծի հասարակական ու գեղագիտական հետաքրքրությունների լայն շրջանակը, գրական առնչությունների բավական հարուստ տարածությունը (Շեքսպիր, Շիլլեր, Ժան-Ժակ Ռուսսո, Մոլիեր, Լամարթին, Ալեքսանդր Դյումա, Վ. Հյուգո եւ ուրիշներ) հաստատում են, որ Դուրյանը եղել է զարգացած անձնավորություն, եւ ամենեւին չժխտելով եւրոպական, մասնավորապես ֆրանսիական հասարակական ու գրական մտքի հետ ունեցած աղերսները՝ արդարաբար գտնում եւ նաեւ միջնորդ խոսքով պնդում է, որ Դուրյանն օրգանապես արյունակցական կապ ուներ ամենից առաջ հայ արվեստի, մայրենի գրականության հետ (Ս. Գրիգոր Նարեկացի, հայր Ղեւոնդ Ալիշան, Մ. Նալբանդյան, Ռ. Պատկանյան, Մ. Պեշիկիշաշյան), իսկ ֆրանսիական վիպապաշտների հետ

¹⁸ Անդ, էջ 61. ՀՐ. ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ, Հայ քնարերգուներ, գր. Ա., էջ 49:

¹⁹ ՀՐ. ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ, Հայ քնարերգուներ, գր. Ա., էջ 15:

²⁰ Պ. Դուրյանի նամակների մասին առավել մանրամասն տե՛ս ՀՐ. ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ, Կյանքը նամակներում, Հայ քնարերգուներ, գր. Ա., էջ 7—32:

առնչակցությունն ավելի շուտ պիտի գնահատել որպես պատահականություն (Շ, 251, 267):

Դուրյանագիտության հիմնախնդիրներից մեկը եղել է ու կա քնարերգուի ստեղծագործական ուղղության, ոճի ու մեթոդի հարցը: Ա. Չոպանյանը, օրինակ, նկատի ունենալով բանաստեղծի մտածողության ներքին միասնությունը, ներշնչման այն առանցքը, որի վրա բարձրացել է նրա «միացայտ արտագրությունը», գրողին անվերապահորեն համարել է վիպապաշտ. «Իր արտագրելու եղանակովն ալ Պետրոս Դուրեան ռոմանտիկ է» (Չ, 180): Բրյուսովը եւս նրան համարել է վիպապաշտ (ռոմանտիկ) թե՛ անհատական խառնվածքով, թե՛ ստեղծագործությամբ²¹: Հետագայում գրեթե բոլորը մնացել են այդ համոզմանը, եւ, ինչպես գրում է Հր. Թամրազյանը, ոչ առանց հիմքի²²: Խորհրդային շրջանում, սակայն, շատերը, տուրք տալով սոսկ ժամանակների ընկերաբանությանը, Դուրյանի գրական ուղղությունը մի տեսակ բռնի եղանակով հարմարեցրել են իրապաշտությանը (Շ, 19), անգամ նրան համարել «արեւմտահայ դեմոկրատական պոեզիայի խոշորագույն ներկայացուցիչը, ռեալիզմի հիմնադիրը պոեզիայում, շեքսպիրականության դրոշակակիրը դրամայում, սոցիալական բողոքի եւ ժողովրդայնության արտահայտիչը լիրիկայի մեջ»²³:

Ճիշտ է՝ թեեւ Ա. Շարուրյանն առանձին հարցադրմամբ չի անդրադառնում Դուրյանի ոճի խնդրին, սակայն բուն շարադրանքի բովանդակությունից, առանձին ձեւակերպումներից ու մտքերից, մասնավորապես այս հարցի կապակցությամբ Ս. Սարինյանի գրականագիտական դիտարկումներին ու խորհրդածություններին բերած համերաշխությունից

²¹ «Կենելով վիպապաշտ եւ համոզմունքներով, եւ բնույթով՝ Դուրյանն իր համեմատաբար փոքրաթիվ երգերում ի լուր աշխարհի ճշում էր իր կրքոտ սիրո մասին հարազատ ժողովրդի հանդեպ, հավատի մասին ինքն իր հանդեպ, իր տառապանքների մասին, որոնք ամեն մի մտածող մարդու տառապանքներն էին բանաստեղծին շրջապատող միջավայրում...» / Романтик и по убеждениям и по природе, Дурян в своих сравнительно немногочисленных песнях прокричал миру о своей страстной любви к родному народу, о своей вере в самого себя, о своих страданиях, которые были бы страданиями каждого мыслящего человека в окружавшей поэта среде...» (ընդգծումները մերն են. — Վ. Ա.). «Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней (В переводе русских поэтов. Редакция, вступительный очерк и примечания Валерия Брюсова). Факсимильное издание антологии 1916 года, Ереван, 1987, էջ 69:

²² Տե՛ս Հր. ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ, Բանաստեղծության հազարամյա խորհուրդը, էջ 68. նույնի՝ «Հայ քնարերգուներ», գր. Ա., էջ 69:

²³ Տե՛ս Ա. ԲԱՋՅԱՆ, Պետրոս Դուրյան, «Գրական թերթ», Երևան, 1939, թ. 36, էջ 3:

(Շ, 20) դժվար չէ կռահել, որ գրականագետը Դուրյանի ստեղծագործությունն ընկալում է վիպապաշտության ընդհանուր համակարգում:

Ուշագրավ է, որ Հրանտ Թամրազյանը Պետրոս Դուրյանի ոճի խնդրին նվիրված իր խորունկ հոգվածում, հանգամանորեն վերլուծելով բանաստեղծի ստեղծագործության զարգացման ընթացքը եւ նկատի ունենալով այն կարեւոր հանգամանքը, որ Դուրյանը հատկապես կյանքի վերջին տարում իր ստեղծագործության տրամաբանական շեշտը դնում է իրական հոգեկան ապրումների, բնական իրողությունների եւ ոչ թե սոսկ երեւակայական երազների կամ խորհրդածյալ հուզումների վրա, նրա ստեղծագործական ոճը դիտում է իրապաշտական մտածողության շրջանակներում: «Դուրյանը կյանքի վերջին տարում մտնում է իրապատում հյուսվածքի հունը, ռոմանտիկական պաթոսի եւ բարձր ոճի ոլորտից իջնում է դեպի առօրյան ու իրականությունը»²⁴,— գրում է նա:

Դուրյանի ոճի մասին խոսելիս Հր. Թամրազյանը բացառիկ կարեւորություն է տալիս նաեւ բանաստեղծի նամակներին: Դրանք գնահատելով որպես «մարդկության զավակի» «ստեղծագործական տարերքը լրացնող, հարստացնող մի արդար վավերագրություն» եւ բաղդատելով նրա ոտանավորների հետ՝ գտնում, որ «Դուրյանը իրապաշտ, իրատես մի բանաստեղծ է, որի երգում ռոմանտիզմը պահված է միայն արտաքինի վրա՝ այն էլ սրբագրված «զգաստ եւ անկեղծ» արվեստի միջոցով»²⁵:

Այս հանգամանքը մեկ անգամ եւս ցույց է տալիս, որ գեղարվեստական ոճի ըմբռնման խնդրին ինչ-որ տեղ կրկին մնում է որպես գեղարվեստական սկզբունքների անհատական ընկալման արտահայտություն, եւ երբեք միակողմանիորեն չպետք է կաղապարվել որոշակի մտածողության շրջանակներում: Իսկ թե ի՞նչ մոտեցմամբ, գրական ոճի ուղղության չափանիշներով իրականում պետք է քննվի «պատանի հանճարի» գրական ժառանգությունը, թերեւս, լավագույն պատասխանը տալիս է պրոֆեսոր Ս. Մուրադյանը: «...Դուրյանի գրական ուղղությունը միատարր չէ,— նշում է գրականագետը:— Ժիշտ է, որ կլասիցիզմի, սենտիմենտալիզմի, ռոմանտիզմի եւ իրապատում ոճի՝ ռեալիզմի դրսևորումներ կան նրա տարածանր ստեղծագործություններում: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ թատերախաղերում ակնառու են կլասիցիզմից ռոմանտիզ-

²⁴ Հր. ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ, Բանաստեղծության հազարամյա խորհուրդը, էջ 69: Նույնի՝ «Հայ քնարերգուներ», գր. Ա., էջ 69:

²⁵ Հր. ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ, Հայ քնարերգուներ, գր. Ա., էջ 17–18:

մին անցումները, իսկ բանաստեղծություններում՝ մանավանդ վերջին տարում գրածների մեջ, նկատելի են ռեալականության, իր կյանքն ու ներաշխարհը իրապատում ոճով արտացոլելու ակնհայտ դրսևորումներ: Սակայն Դուրյանը բոլոր դեպքերում գերազանցապես մնում է ռոմանտիզմի գեղագիտության սահմաններում»²⁶: Կամ՝ «Անշուշտ, ռեալիզմի տարրեր կան Դուրյանի տաղերում, բայց ռեալականության մակարդակում. նրա տաղերում դրանք չեն վերաճում ամբողջական կենսահայեցողության եւ պատկերավորման համակարգի: Որքան էլ ջանանք Դուրյանի բանաստեղծական մտածողությունը ամբողջությամբ տեղափոխել իրապատում ոճի ոլորտները, նա, այնուամենայնիվ, իր ուսուցիչներ Լամարթինի, Վ. Հյուգոյի եւ անմիջական հայ նախորդներ Ղ. Ալիշանի, Մ. Պեշիկթաշլյանի, Ռ. Պատկանյանի պես մնում է ցանկալի ռոմանտիկական տիրույթներում...»²⁷:

Ասվածը, կարծում ենք, լիովին հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ Դուրյանի ստեղծագործության գոնե մի մասի շնորհիվ գործ ունենք երկու՝ միմյանց փոխարացնող գեղարվեստական մտածողությունների հետ:

Այսպիսով՝ դուրյանագիտության անցած ճանապարհի ծիրերում գուգադրելով մասնավորապես Ա. Չոպանյանի եւ Ա. Շարուրյանի՝ գրողի ժառանգության ուսումնասիրման եւ արժեւորման մեջ ունեցած մեծ ավանդը՝ մենք առավելապես ձգտեցինք ու փորձեցինք ցույց տալ, որ Շարուրյանն իր՝ բնույթով առավելապես բանասիրական մենագրության մեջ ոչ միայն ի մի է գումարել դուրյանագիտության անցած ճանապարհի եւ բանաստեղծի գրական ժառանգության, կյանքի եւ գործի վերաբերյալ արտահայտված տեսակետներն ու տարակարծությունները, այլեւ գիտական շրջանառության մեջ է դրել «Սկյուտարի սոխակի» կյանքին ու ստեղծագործությանը վերաբերող բազմաթիվ նորագույն նյութեր, ճշգրտել ստեղծագործական հետաքրքրություն ներկայացնող բազմաթիվ փաստեր, որոնք շատ կողմերով ուղենշային են դարձել հաջորդող շատ գրականագետների համար²⁸: Մենագրությունից ստացած տպավորություն

²⁶ Ս. ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ, Հայ նոր գրականության պատմություն: Ուսումնական ձեռնարկ Հայաստանի Հանրապետության բուհերի ուսանողության համար, գր. Ա., Երեւան, 2021, էջ 472–473:

²⁷ Անդ, էջ 506:

²⁸ Տե՛ս «Պետրոս Դուրյանը վավերագրերում եւ ժամանակակիցների հիշողություններում»: Կազմեց, բնագրերը պատրաստեց եւ ծանոթագրեց Ալբերտ Շարուրյանը: Վերջաբանի փոխարեն (Ալ. Մակարյան), Երեւան, 2021, էջ 134:

ավելի է ամբողջանում, երբ տեսնում ենք, թե որքան մանրամասն եւ համոզիչ դիտարկումներով է Շարուրյանը քննել Դուրյանի գեղագիտական իդեալի հարցերը՝ «մեծապես նպաստելով հայ գրականության մեջ Դուրյանի ունեցած տեղի ու դերի բացահայտման-հաստատմանը»²⁹:

Իսկապես ստացվել է մի գործ, որը Պ. Դուրյանի ամբողջ ստեղծագործության մի թարմ ու հարուստ լուսաբանումն է եւ իր տեսակի մեջ մինչեւ օրս մնում է չգերազանցված³⁰: Սակայն, ինչպես իմաստնորեն գիտակցում է անվանի դուրյանագետը, Դուրյանի «հոգու ծալքերը» բացելու, նրան գտնելու համար դեռ շատ սերունդների ջանքեր են պետք՝ գալու (Շ, 279), դեռ շատերն են որոնելու հանճարի փառքի գաղտնիքը:

РЕЗЮМЕ

В рамках множества научных исследований о творчестве армянского поэта Петроса Дуряна (1851—1872), в статье сопоставляются в частности сочинения, написанные Аршаком Чобаняном (1872—1954), сделавшим первую серьезную попытку оценить наследие поэта, и Альбертом Шарурияном (1931—2007), который фактически резюмировал творчество Дуряна. Их сопоставление очевидно показывает тот большой вклад, который последний внес в изучение и оценку наследия писателя.

В своей преимущественно филологической монографии Шаруриян не только обобщил взгляды и разногласия на пути дуряноведения и его литературного наследия, жизни и творчестве поэта, но и ввел в обращение ряд новооткрытых материалов о жизни и творчестве «соловья Ускудара» (так современники называли Дуряна). Шаруриян указал и на многие факты представляющие творческий интерес, ставшие веховыми для последующих литературоведов. Научная роль исследования известного литературоведа еще более усиливается благодаря подробным и убедительным наблюдениям по вопросам эстетического идеала Дуряна.

²⁹ Վ. ԳԱՐԻԲԵԼՅԱՆ, Առավել ամբողջական եւ հավաստի, «Գրական թերթ», 1973, թ. 7, էջ 3:

³⁰ Տե՛ս «Պետրոս Դուրյանը վավերագրերում եւ ժամանակակիցների հիշողություններում», էջ 134:

SUMMARY

Within the frame of many academic studies on the Armenian poet Petros Dourian (1851–1872), the article combines particularly the assessments of Archak Tcho-panian (1872–1954), who made the first serious attempt to evaluate the poet’s legacy and Albert Sharuryan (1931–2007), who actually has summarized Dourian’s oeuvre. Thanks to the comparison, the great contribution that the latter made to the study and assessment of the writer’s heritage is obvious.

In his mostly philological monograph, Sharuryan not only summed up the views and disagreements on the path of Dourian studies and about the poet’s literary heritage, life and work, but also circulated a number of newfound elements on the life and work of “Üsküdar’s nightingale” as the contemporaries called Dourian. Sharuryan specified also many facts of creative interest that have become landmarks for succeeding literary critics. The academic role of the work of this famous analyst of literature is further strengthened thanks to his detailed and convincing observations on the issues of Dourian’s aesthetic ideal.

